

**ELM VƏ SİVİLİZASIYANIN
QARŞILIQLI ƏLAQƏSİNİN FƏLSƏFİ PANORAMI**

P.Ə.HƏSƏNOVA
Bakı Dövlət Universiteti

Bəşəriyyətin tarixi, hər şeydən əvvəl, sosial tərəqqinin müəyyən mərhələlərini və qanunauyğun pillələrini keçmiş sivilizasiyaların insan tərəkürünün yiyələndiyi anlayışlar sistemində özünəməxsus yer tutan inkişaf tarixidir. Sivilizasiya anlayışının tarixən formalaşmış müxtəlif tiplərini təmsil edən filosoflar ona müxtəlif məzmun vermişlər. Bu anlayışı ilk dəfə elmi döviyyəyə gətirən və ona konkret məna verməyə çalışan fransız maarifçiləri (Volter, Russo və b.) onu mənəvi mədəniyyət, əqlə, ədalətə yaxın bir anlayış kimi mənalandırmışlar. XIX əsrdə Avropada çap olunmuş çoxsaylı fundamental əsərlərdə sivilizasiyaya, mədəniyyətə geniş yer ayrıldığı və yüksək səviyyədə dəyərləndiyi cəmiyyətin kompleks halı kimi baxılmışdır.

Sivilizasiya anlayışının sonrakı taleyi də maraqlı olmuş və elmi tədqiqatlarda onun epistemoloji təfsirinə yeni xarakteristikalar və düzəlişlər verilmişdir. Sivilizasiya problemini xüsusi tədqiqat obyektinə çevirən İ.Kant mədəniyyət və sivilizasiya anlayışları arasına sədd çəkərək sonuncuya «mədəniyyətin texnika tipi» kimi baxmış və problem üzrə apardığı tədqiqatlardan belə qənaətə gəlmişdir ki, cəmiyyətin inkişafı prosesində onların qarşılıqlı təsirinin ziddiyyəti özünü mənəvi mədəniyyətin, xüsusilə onun əxlaqi formasının sivilizasiyadan geri qalması şəklində büruzə verir (1, 18).

XIX əsrin ikinci yarısında sivilizasiya ideyasını inkişaf etdirən Qərb filosofları, o cümlədən O.Şpengler, F.Nitşe və b. təsdiq edirdilər ki, sivilizasiyanın inkişafı cəmiyyətin deqradasiyasına, onun mənəvi ölümünə gətirib çıxara bilər. O.Şpengler bu dövrdə yazırdı ki, sivilizasiyaya «üzvi məntiqi nəticə kimi, mədəniyyətin tamamlanması və başa çatması kimi» baxmaq lazımdır (10, 163). Göründüyü kimi, Şpenglerin təfsirində sivilizasiyanın mədəniyyətlə əlaqəsi yalnız ikincinin birincidə əks olunan deqradasiyası kimi müəyyən edilir. Sivilizasiyaya belə yanaşmada isə tarixin universal sivilizasiya prosesi kimi başa düşülməsi aradan qaldırılaraq üstünlük xalqların, dinlərin, mənəvi mədəniyyət tarixinin lokal mühitlərdə bir-birini əvəzləməsinə verilir.

XIX əsrdə sivilizasiya haqqında təsəvvürlər elmi-materialist mövqedən də işlənib hazırlanmışdır. Bu istiqamətdə sivilizasiyaya təbiətdən olan asılılıq aradan qaldırılıb vəhşilik dövrü ilə müqayisədə daha yüksək həyat səviyyəsinə nail olmuş, təsərrüfatın istehsal tipinə, peşəkar əsaslar üzərində yüksələn mənəvi mədəniyyətə və sistemli təşkilə malik cəmiyyət kimi baxılmışdır. Sivilizasiyaya belə yanaşmanın ən görkəmli tədqiqatçıları cəmiyyəti ictimai orqanizm və inkişaf edən sistem kimi qəbul edən K.Marks və F.Engels olmuşdur. Onlar sivilizasiyaya maddi və mənəvi mədəniyyətlərin nailiyyətlərinin məcmusu kimi baxaraq onun real məzmununu ictimai-iqtisadi formasıyanın tipindən çıxarmışlar. Dünya

sivilizasiyasının inkişaf mərhələlərinə gəldikdə isə K.Marks və F.Engels onun konkret-tarixi xarakterini, ictimai istehsalın inkişaf səviyyəsi və mənəvi mədəniyyətin xüsusiyyətləri ilə şərtləndiyini qeyd edərək sivilizasiyanın kommunizm tipinə keçilməsinin zəruriliyində əsaslandırmışlar.

XX əsrdə ingilis tarixçisi və filosofu A.Toynbi sivilizasiyanı konkret bir cəmiyyətin xüsusi növü kimi müəyyən etmiş və ona mədəni-tarixi yanaşılması ənənələrini inkişaf etdirmişdir (9, 102).

«Tarixin tədqiqi» adlı çoxcildlik monoqrafik əsərində o, tarixi prosesin mənasını aydınlaşdırmağa çalışaraq böyükölçülü faktiki materialların təhlili və sistemləşdirilməsi əsasında cəmiyyətin inkişaf dialektikasına lokal sivilizasiyaların dövrünü kimi baxmışdır. Toynbiyə görə sivilizasiya prosesinin əsasını dünya dinləri, onun inkişaf qanununu isə tarixin «çağırışına» verilən adekvat cavab təşkil edir. Bu baxımdan hər bir sivilizasiya özünün həyat yolunun unikalığı ilə fərqlənir. Bu istiqamətdə sivilizasiyaların inkişafı məsələsini öyrənən rus filosofu P.Sorokinin təsdiqinə görə sivilizasiyalar «kiçik qrupların və mədəni sistemlərin həyatının təşkilini və funksiyalarını, fərdlərin mentalitet və davranışını, konkret tarixi proseslərin və təmayüllərin çoxluğunu müəyyən edən böyük mədəni supersistemlərdir (8, 177). Sorokinin təbircə təzahürü sonsuz rəngarəngliyi ilə seçilən sosial- mədəni realıq özünün sistemli vəhdəti və bir keyfiyyət halından digər keyfiyyət halına dinamik keçidləri ilə səciyyələnir.

Özündən əvvəlki nəzəri fikrin pozitiv nailiyyətlərinə söykənən müasir fəlsəfədə sivilizasiyaya bütün ictimai proseslərin məzmununu şərtləndirən və cəmiyyətin inkişafının əsas tarixi mərhələlərinin fərqləndirilməsi konsepsiyasının əsasında yerləşən universal anlayış kimi baxılır. Sivilizasiya anlayışı isə insanların maddi və mənəvi fəaliyyətinin nəticələrindən daha çox ictimai münasibətlərin yenidən hasil edilməsinin üsulu, «ictimai həyat istehsal və yenidən istehsal edən sosial təşkilat» başa düşülür (7, 68). Müasir fəlsəfədə sivilizasiyaya əsas meyarların texnika, sosial institutlar və mənəvi mədəniyyətin inkişaf səviyyəsini təşkil edən sosial-mədəni birlik kimi baxılır. Bu halda özünün maddi və mənəvi aspektlərinin vəhdətində götürülən ictimai proseslərin yenidən hasil edilməsi texnologiyası sivilizasiyanın ümumiləşmiş göstəricisi kimi qəbul edilir.

Sivilizasiya – tarixi anlayışdır. O, daim inkişaf edir, onun səviyyəsi fərdlərin sosial fəaliyyətinin xarakteri, mənəvi mədəniyyətin və humanizmin inkişaf dərəcəsi, onun sosial və mənəvi rifah halı, sosial sistemin tərəqqi qabiliyyəti ilə müəyyən olunur. Sivilizasiyanın böhranı o hallarda baş verir ki, bu və ya digər bir cəmiyyət öz tarixi inkişafı gedişində qarşıya çıxan bir sıra suallara cavab vermək iqtidarında olmur. Belə bir subyektiv amilə hazır olmamaq, sistemin ictimai inkişafının keyfiyyətcə yeni mərhələsinə keçməsinə təmin edə bilməməsi cəmiyyətdə durğunluğa, sosial sarsıntılara, deqradasiyaya səbəb ola bilər. Məsələn, qədim Babilistan, Misir, Çin, Hindistan, İran, Roma və s. sivilizasiyaları öz inkişafında dəfələrlə dərin sarsıntılar keçirmiş, Assuriya, Şumer və s. sivilizasiyalar süquta uğrayaraq aradan qalxmışlar (4). Sivilizasiyaların böhranı göstərir ki, onların əvvəlki sosial-mədəni formalarda inkişafı mümkünsüzdür. Sivilizasiyaların böhrandan çıxış yolları isə subyektiv amillərlə bağlıdır. Hazırda rus sivilizasiyası dərin tənəzzül keçirməkdədir. Bu böhranın aradan qaldırılması bütün sosial-mədəni, o cümlədən siyasi üst-qurumun yeniləşdirilməsini tələb edir.

Müasir dövrdə sivilizasiyanın məzmununa cəmiyyətin qlobal problemləri və bu problemlərdən ən başlıcası sayılan bəşəriyyətin yaşamaq problemlərini həll edə bilmək qabiliyyəti də əlavə olunmuşdur. Beləliklə, sivilizasiya anlayışının müasir məzmununun əsasında sosial prosesdə subyektiv amilə və mənəvi mədəniyyətə həlledici rolun istinad verildiyi fəaliyyətli yanaşma durur (11, 82-87). Müasir cəmiyyətdə qlobal transformasiyalar ictimai inkişaf məsələsini yeni kontekstdə irəli sürür: subyektiv amilin keyfiyyətə yeni rolu, sosial qrupların və siyasi institutların məzmunu, sosial həyatın dövrləşdirilməsinin meyarları və s. Bütün bu problemlər onların yeni fəlsəfi-metodoloji səpkidə başa düşülməsini təmin edir. Bu informasiya cəmiyyətinin qərarlaşması şəraitində öz ifadəsini ictimai inkişafın nəzəri modeli olmaq etibarilə müasir fəlsəfənin işlənilib-hazırlanmasında tapır.

Yaşadığımız günlərdə qlobal problemlər daha kəskin xarakter alır. Bununla əlaqədar olaraq hazırda bir sıra antisənətlik konsepsiyalar meydana gəlmişdir ki, onlar yumşalmaq əvəzinə gündən-günə kəskinləşməkdə olan qlobal problemlərə görə bütün məsuliyyətin elmin və onun texnoloji təbiiqlərinin üzərinə qoyurlar (2). İfrat antisənətizm irəli sürdüyü əsassız tələblər elmi-texniki tərəqqini məhdudlaşdırır və hətta onu xeyli ləngidir. Bu cərəyan mahiyyətə müasir şəraitdə durmadan artan əhalini insan həyatını ən elementar nemətlərlə təchiz etməyə qadir olmayan ənənəvi cəmiyyətlərə qayıtmağa təhrik edir. Halbuki belə böhranlı vəziyyətlərdən çıxış yolunu elmi-texniki tərəqqidən imtina edilməsində deyil, ona humanist ölçülər verilməsində axtarmaq lazımdır. Bu tezis artıq fəlsəfi ədəbiyyatda da özünə yer almışdır. Bu müddəanın əsas aspektlərindən birini özündə humanist oriyentirləri və dəyərləri birləşdirən elmin yeni simasının yaranmasında görmək olar. Bu kontekstdə qarşıda çətin anlaşılan bir sıra maraqlı suallar durur: elmin idrakə nəzərən xarici görünən dəyəri oriyentasiyaları ona necə daxil etməli? Bu yerləşdirmənin mexanizmi necə olmalıdır? Həqiqətin sosial dəyərlərlə ölçülməsi onun deformasiyasına gətirib çıxarmazmı? Elmin öz inkişafında prinsipə yeni hallara keçməsinin daxili müqəddəm şərtləri mövcuddurmu? Bu sualların adekvat cavablandırılması üçün elmi idrakə, bir tərəfdən idrak obyektinin xarakteri ilə şərtlənən, digər tərəfdən, sivilizasiyanın inkişafının müəyyən tarixi mərhələsi üçün səciyyəvi olan sosial şərtlərlə müəyyən olunan fenomen kimi baxmaq lazımdır.

İnkişaf edən elmi biliyin ikili determinasiyası, hər şeydən əvvəl, onun dərin əsaslarında təzahür edir. Məhz bu əsasların transformasiyalarının intensiv və sistemli təhlili elmin bir haldan digər hala keçməsinin müqəddəm şərtlərini və qanunauyğunluqlarını aşkara çıxarmağa imkan verir.

Müasir elmin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri onun nizamlı təşkil olunmasından ibarətdir. Elm – öz aralarında qarşılıqlı təsirdə olan və bununla yanaşı nisbi müstəqilliyə malik müxtəlif bilik sahələrindən yaranmışdır. Elmə tam kimi baxıldığı təqdirdə o, öz inkişafında nisbi muxtariyyətə malik alt sistemləri və onların qarşılıqlı təsirlərini idarə edən inteqrativ təbiətli mürəkkəb sistemlər tipinə aid edilməlidir.

Elmin hər bir sahəsində (fizika, kimya, biologiya və s.) öz növbəsində biliyin müxtəlif formalarının: müxtəlif ümumilik dərəcəsinə malik empirik faktları, qanunları, hipotezləri, nəzəriyyələri aşkar etmək olar. Biliyin müxtəlif formaları yalnız onların söykəndiyi əsaslara görə bir tam halında təşkil oluna bilir. Elmin əsasları elmi axtarıqların strategiyasını müəyyən etməklə yanaşı onun nəticələrinin müvafiq tarixi dövrün mədəniyyət sistemində daxil edilməsini də təmin edir (3, 74-76).

Elmin əsaslarının üç başlıca blokunu seçib ayırmaq olar: tədqiqatın idealları və normativləri, dünyanın elmi mənzərəsi və elmin fəlsəfi əsasları. Elmin əsaslarının hər bloku da öz növbəsində kifayət qədər mürəkkəb struktura malikdir.

İnsan fəaliyyətinin ixtiyari sahəsi kimi elmi idrakıda onun dəyəri və məqsədli istiqamətlərini ifadə edən müəyyən ideallar və normativlərlə tənzimlənir. Elmin bu normativ və idealları aşağıdakı suallara cavab verir bu və ya digər idraki fəaliyyət insana nə üçün lazımdır, idraki fəaliyyətdən hansı məhsullar alınmalıdır və bu məhsullar hansı üsullar, hansı metodoloji reqlulyativlərin köməyi ilə əldə edilə bilər?

Tədqiqatın idealları və normativləri bloku konkret olaraq aşağıdakı idealları və normaları ehtiva edir: birincisi, biliyin həqiqət olmasının sübuta yetirilməsi və onun əsaslandırılması; ikincisi, alınmış biliyin izah və təşkil olunması; üçüncüsü, biliyin qurulması və təşkil olunması.

Qeyd edək ki, elmi tədqiqatın formaları və idealları haqqında yuxarıda qeyd olunan mülahizələr onların reallaşdığı və funksiyalaşdığı əsas formaldır.

Bu formaların birinci səviyyəsi idrak üçün ümumi olan normativ strukturlarla təmsil olunur. Bu normativ idrakın digər formalarından (adi idrak, dünyanın dini və mifoloji inikası, estetik idrak və s.) köklü surətdə fərqlənir. Tarixi inkişafın hər bir konkret mərhələsində bu səviyyə dövrün elmi üçün səciyyəvi olan və tarixən keçici səciyyə daşıyan ustanovkalar vasitəsilə konkretləşir. Belə ustanovkalar (izahat, təsvir, sübut, biliyin təşkil olunması və s.) dövrün mütəfəkkir tərzini ifadə etməklə tədqiqatın ideallarının və normalarının ikinci səviyyəsini yaradır. Məsələn, idrakın rəasional əməliyyatlarından sayılan təsvirin orta əsrlər elmində qəbul edilmiş idealları və normaları yeni dövr elminin ideallarından və normalarından köklü surətdə fərqlənmişdir. Biliyin izahı və əsaslandırılması üçün klassik təbiətşünaslıqda istifadə olunan normativlər də öz növbəsində post qeyri klassik təbiətşünaslığın normativlərindən əsaslı surətdə fərqlənir (5, 52-56).

Nəhayət, elmi tədqiqatın ideallarının və normalarının məzmununda üçüncü bir səviyyəni də fərqləndirmək mümkündür. Bu səviyyədə ikinci səviyyənin ustanovkaları nəzərdən keçirilən elmin predment sahəsinin spesifikasiyasına nəzərən daha da konkretləşdirilir.

Elmin ideallarında və normativ strukturlarında metodların ümumiləşdirilmiş sxemi də ifadə olunur. K. Marksın yaxşı məlum olan müddəasına görə metod obyektə uyğun olmalıdır. Buna görə də tədqiqat olunan obyektlərin spesifikasiyası elmi idrakın ideallarının və normalarının xarakterinə ciddi təsir imkanlarına malik olur və bu zaman alimin öz tədqiqat orbitinə cəlb etdiyi obyektlərin sistem təşkilinin hər bir yeni tipini bir qayda olaraq elmi fənlərin ideallarının və normalarının transformasiyasına səbəb olur. Elmin ideallarının və normativ strukturlarının funksiyalaşması və inkişafı yalnız tədqiqat obyektinin spesifikasiyası ilə şərtlənmir. Onların sistemində idraki fəaliyyətin müəyyən obrazı, həqiqətə çatmağı təmin edən müəyyən məcburi proseduralar da iştirak edir. Sosial-mədəni amillər ilə şərtlənən bu obraz tarixi dövrün mədəniyyətinin bünövrəsində yerləşən dünyagörüşü strukturlarının təsiri altında formalaşaraq tədqiqatın ideallarının və normalarının ikinci səviyyəsini şərtləndirir.

Tədqiqatın ideallarına və normalarına «metodlar şəbəkəsi» kimi baxmaq olar. Elm məhz bu metodlar şəbəkəsi vasitəsilə müəyyən qanunauyğunluqları aşkara çıxarır. Bu «şəbəkə», bir tərəfdən, bu və ya digər tarixi dövrün mədəniyyətində üstünlük təşkil edən sosial-mədəni amillər, dünyagörüşü istiqamətləri ilə, digər tərəfdən, idrak obyektinin

xarakteri ilə determilə olunur. Buna görə də elmin əsaslarının ideallarının və normalarının dəyişməsi yeni tipli obyektlərin öyrənilməsinə imkan yaradır.

Elmin əsaslarının inkişafı blokunu dünyanın elmi mənzərəsi təşkil edir. Dünyanın elmi mənzərəsi müxtəlif elmlərdən alınan biliklərin sintezindən yaranıb, onların tarixi inkişafının müvafiq mərhələlərində dünya haqqında irəli sürülən ümumi təsəvvürləri ehtiva edir. Təbiət, cəmiyyət və insan haqqında təsəvvürləri əhatə edən bu biliklər sistemi dünyanın ümumi elmi mənzərəsi, bu mənzərənin təbiətin strukturu və inkişafı haqqında təsəvvürlərə uyğun gələn aspekti isə dünyanın təbii elmi mənzərəsi adlanır.

Müxtəlif elmlərə məxsus biliklərin sintezi həmin elmlərin predmetlərinin əlaqəsinin yaradılmasını tələb edən çox mürəkkəb əməliyyatdır. Elmin predmeti, onun başlıca sistem-struktur xarakteristikası haqqında təsəvvürlər onun strukturunda tədqiq olunan reallığın bütöv mənzərəsi formasında ifadə olunur. Biliyin bu komponentini dünyanın xüsusi (lokal) elmi mənzərəsi də adlandırırırlar. Burada işlənən «dünya» sözü artıq xüsusi mənə daşıyıb, bütöv dünyanı deyil, elmin ayrıca götürülən dünyasını, başqa sözlə, maddi dünyanın baxılan elmin xüsusi metodları vasitəsilə öyrənilən ayrıca bir fraqmentini ifadə edir. Bu mənada fiziki, bioloji, kimyəvi və ya astronomik proseslər dünyası haqqında danışmaq olar.

Tədqiqat predmetinin ümumi xarakteristikası dünya mənzərəsinə aşağıdakı təsəvvürlər vasitəsilə daxil edilir: a) müvafiq elmin öyrəndiyi obyektlərin tədqiqi üçün əsas götürülən fundamental obyektlər haqqında təsəvvürlər; b) öyrənilən obyektlərin tipologiyası haqqında təsəvvürlər; c) öyrənilən obyektlərin qarşılıqlı təsirləri haqqında təsəvvürlər; ç) reallığın məkan-zaman strukturu haqqında təsəvvürlər (4, 173-174).

Bütün bu təsəvvürlər tədqiq olunan reallığın elmi mənzərəsini yaradan ontoloji postulatlar sistemində özlərinə yer alırlar. Məsələn, dünyanın bölünməz atomlardan təşkil olunması haqqında postulatlar aləmin XVII əsrin II yarısında qərarlaşmış fiziki mənzərəsində təsvir edilmiş və sonralar aləmin mexaniki mənzərəsi adını almışdır.

Fiziki reallığın mexaniki mənzərəsinə, elektrodinamik mənzərəsinə (XIX əsrin sonuncu rübü); daha sonra isə kvant-mexaniki relyativist mənzərəsinə keçirilməsi (XX əsrin birinci yarısı) fizikanın ontoloji prinsipi sisteminin dəyişməsi ilə müşayiət edilmişdir.

Aləmin elmi mənzərəsi biliklərin müvafiq elmlər çərçivəsində sistemləşdirilməsini təmin edir. Elmi fənlərin müxtəlif tipli nəzəriyyələri, habelə onların söykəndiyi empirik faktlar bu mənzərə ilə bağlıdır. Reallığın elmi mənzərəsi, habelə empirik və nəzəri axtarışların məsələlərinin qoyuluşunu və onların həlli vasitələrini istiqamətləndirən tədqiqat proqramlarını da funksiyalaşdırır. Buna görə də reallıq proqramının dağılması tədqiqat strategiyasının dəyişilməsini göstərməklə bir qayda olaraq elmi inqilabların baş verməsinə gətirib çıxarır. Aləmin elmi mənzərəsinin qərarlaşmasında və inkişafında kökləri bəşəriyyətin hissi-praktiki fəaliyyətinə aparıb çıxaran obrazlardan, analogiyalardan, assosiasiyalardan geniş istifadə olunur (6). Tədqiq edilən reallığın elmi mənzərəsinə daxil olan bu əyani obrazlar şəbəkəsi ona aydınlıq göstərməklə onu təbiət haqqında təsəvvürlərin «təbii» sistemə çevirir. Bu baxımdan aləmin elmi mənzərəsi, bir tərəfdən, onunla təmasda olan nəzəriyyə və faktların bilavasitə təsiri altında inkişaf edir, digər tərəfdən, öz üzərində həmişə mədəniyyətin hakim dəyərlərinin təsirini hiss edərək onların tarixi

təkamülü prosesində özündə müvafiq dəyişikliyə uğramaqla onlara fəal əks-təsir göstərir.

Nəhayət, elmin əsaslarının üçüncü blokunu fəlsəfi ideyalar və prinsiplər təşkil edir. Bu sonuncular elmin ideyalarını və normalarını, ontoloji postulatlarını əsaslandıraraq, elmi biliyin mədəniyyət sferasına daxil edilməsini əsaslandırır. Elmin fəlsəfi əsasları qazanılmış biliklərin əsaslandırılması funksiyası ilə yanaşı evristiklik funksiyasını da yerinə yetirir. Onlar elmin normativ strukturlarını və reallığın mənzərəsinin yenidən qurulmasını istiqamətləndirməklə yeni nəzəriyyələrin quraşdırılmasında fəal iştirak edirlər. Bu prosesdə iştirak edən fəlsəfi ideyalar və prinsiplər elmi tədqiqatda alınmış yeni nəticələrin əsaslandırılması üçün istifadə oluna bilərlər.

Elmin fəlsəfi əsaslarını fəlsəfi biliklərin ümumi kütləsi ilə eyniləşdirmək düzgün olmazdı (2). Belə ki, elm müxtəlif tarixi dövrlərin mədəniyyətlərində yaranan fəlsəfi problematikanın və onun həlli variantlarının geniş spektrinin bütün ideya və prinsiplərindən deyil, onların yalnız bəzilərindən istifadə edir. Fəlsəfə yalnız elm üzərində refleksiya olaraq qalmır, o sözün həqiqi mənasında bütün mədəniyyət sistemi üzərində yüksələn refleksiyadır. Onun vəzifələri sırasına yalnız elmin deyil, həm də insan varlığının, onun həyatının mənasının təhlili məsələləri də daxil olur. Fəlsəfə bu problemləri müzakirə və həll edərkən öz məzmununda elə kateqoriyalar, strukturlar formalaşdırır ki, onlardan yalnız özü deyil, konkret bilik sahələri də istifadə edə bilər.

Elmin fəlsəfi əsaslarının formalaşması və onun transformasiyası həm fəlsəfi, həm də xüsusi elmi erudusiyaların olmasını tələb edir. Həmin erudusiyalar fəlsəfi müvafiq ideyaların seçilməsi və onların elmi idrakın müəyyən bir sahəsinin obyektiv tələblərinə adaptasiya edilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Belə bir adaptasiya fəlsəfi ideyaların konkretləşdirilməsinə, dürüstləşdirilməsinə, yeni-yeni kateqorial mənalara yaranmasına gətirib çıxarır. Fəlsəfə və konkret elmlərin kəsişməsində aparılan tədqiqatlar kompleks filosoflar ilə konkret elm nümayəndələrinin birgə fəaliyyəti ilə həyata keçirilir. Hazırda tədqiqat fəaliyyətinin bu xüsusi təbəqəsi fəlsəfə və elmin metodologiyası kimi təsvir olunur.

Təbiətşünaslığın tarixi inkişafı gedişində elmin fəlsəfi əsaslarının formalaşması və inkişafı problematikasının hazırlanmasında öz fəaliyyətlərində konkret elmi və fəlsəfi tədqiqatları ahəngdarlıqla birləşdirməyi bacaran görkəmli təbiətşünas alimlər (R.Dekart, İ.Nyuton, A.Eynşteyn, N.Bor və b.) xüsusi rol oynamışlar.

Elmin fəlsəfi əsaslarının geterogenliyi onların sistemli təşkilinə heç cür mane ola bilmir. Elmin fəlsəfi əsaslarında qarşılıqlı əlaqələnen ən azı iki altsistemi seçib ayırmaq olar: onlardan birincisi, idrak obyektinin dərk üçün matrits rolunu oynayan və xüsusi kateqoriyalar şəbəkəsi (əşya, xassə, münasibət, proses, hal, səbəbiyyət, zərurət, təsadüf, məkan, zaman, və s.) formasında təzahür edən ontoloji altsistem, digəri isə idraki proseduraları və onların nəticələrini (həqiqət, metod, bilik, izahat, sübut, nəzəriyyə, fakt və s.) xarakterizə edən kateqorial sxemləri ifadə edən epistemoloji altsistemdir. Elmin mənimsədiyi obyektlərin tipindən və onların nəzəri mənimsənilməsini təmin edən normativ strukturların təkamülündən asılı olaraq bu altsistemlərin hər ikisi tarixən inkişaf edir. Belə hallarda elmin fəlsəfi əsaslarının inkişafı elmi idrakın yeni-yeni predmet sahələrinə ekspansiya etməsinin zəruri müqəddəm şərti kimi çıxış edir (3).

ƏDƏBİYYAT

1. Кант И. Сочинение в 6-ти томах, Т.6 , М.: 1966.
2. Кохановский В.П. Философия и методология науки. Ростов-на-Дону: Феникс, 1999.
3. Ильин В.В. Философия науки. М.: 2003.
4. Леткевич Т.Г. Философия науки: традиции и новации. М.: ПРИОР, 2001.
5. Мəммədov Ə.В. Elmi idrak və onun inkişaf dialektikasi.
6. Концепции современного естествознания М.: Альфа – М.: 2007.
7. Очерки социальной философии. М.: Наука, 1994.
8. Sorokin P. Sociological Theories of Today. L.: N.I ., 1966.
9. Тойнби А.Дж. Цивилизация перед судом истории. М.: СПб, 1996.
10. Шпенглер О. Закат Европы. Т .1. М.: 2003 (10) университета. Серия 7 2005, №2.
11. Оруджев З.М. Кузнецов Т.В. Культура и цивилизация. Вестник Московского университета. Серия 7 2005, N2

ФИЛОСОФСКАЯ ПАНОРАМА ВЗАИМОСВЯЗИ НАУКИ С ЦИВИЛИЗАЦИЕЙ

П.А.ГАСАНОВА

РЕЗЮМЕ

В статье автор, излагающий о взаимной связи цивилизации с наукой, выдаёт за действительность свою цель в трёх направлениях:

а) здесь даётся научное определение цивилизации, а также в этом контексте изъясняются некоторые другие проблемы.

б) исследуется понятие «наука» и ее структура, философски анализируется ее основные блоки.

в) в процессе замены друг друга цивилизаций, изучается наука, как феномен цивилизации и объясняется её функциональная зависимость от существующей цивилизации.

SCIENCE AND PHILOSOPHICAL PANORAMA OF THE INTERACTION CIVILIZED

P.A.HASANOV

SUMMARY

In clause the author stating about mutual communication a civilizations with a science, gives out for the validity the purpose in three directions:

a) Here gives scientific definition of a civilization, and also in this context some other problems.

b) The concept «science» and its structure is investigated, is philosophically analyzed his main blocs.

v) During replacement each other of civilizations, the science is studied, as the phenomenon of a civilization and is explained â, functional dependence on an existing civilization.